

Особливості психологічної готовності майбутніх учителів до роботи з дітьми із особливими освітніми потребами в рамках інклюзії

О.Є. Іванашко, Н.К. Вічалковська. **Особливості психологічної готовності майбутніх учителів до роботи з дітьми із особливими освітніми потребами в рамках інклюзії.** У статті висвітлено особливості психологічної готовності майбутніх учителів до роботи з дітьми із особливими освітніми потребами. Розглядається різнобічність підходів у дослідженні готовності до педагогічної діяльності та виділяються критерії готовності майбутніх учителів до роботи з дітьми із особливими освітніми потребами. Розкривається ефективність професійно-психологічного тренінгу, спрямованого на оптимізацію процесу розвитку компонентів психологічної готовності до майбутньої професійної діяльності студентів-вчителів. Визначено психологічні умови підвищення у студентів рівня емоційно-психологічної активності, інтересу до майбутньої професійної діяльності, зниження напруги, відчуття дискомфорту від вибору майбутньої спеціальності, зниження рівня фрустрації, формування відкритості, зниження особистісного психологічного бар'єру, підвищення самоконтролю, впевненості в собі як у вчителів.

Ключові слова: готовність, підготовка, діти з особливими освітніми потребами, професійна діяльність.

О.Е. Иванашко, Н.К. Вичалковская. **Особенности психологической готовности будущих учителей к работе с детьми с особыми образовательными потребностями в рамках инклюзии.** В статье освещаются особенности психологической готовности будущих учителей к работе с детьми с особенными образовательными потребностями. Рассматривается разносторонность подходов в исследовании готовности к педагогической деятельности и выделяются критерии готовности будущих учителей к работе с детьми с особенными образовательными потребностями. Раскрывается эффективность профессионально-психологического тренинга, направленного на оптимизацию процесса развития компонентов психологической готовности к будущей профессиональной деятельности студентов-учителей. Определены психологические условия повышения у студентов уровня эмоционально-психологической активности, интереса к будущей профессиональной деятельности, снижение напряжения, ощущения дискомфорта от выбора будущей специальности, снижение уровня фрустрации, формирование открытости,

снижение личностного психологического барьера, повышение самоконтроля, уверенности в себе как в учителе.

Ключевые слова: готовность, подготовка, дети с особенными образовательными потребностями, профессиональная деятельность.

Постановка проблеми. З огляду на те, що до категорії дітей з особливими освітніми потребами в першу чергу відносять дітей з вадами фізичного або психічного розвитку, то основна увага зосереджується саме на особливостях психологічної готовності майбутніх учителів до роботи з даною групою учнів. За деякими класифікаціями до цієї ж групи належать діти, позбавлені батьківського піклування, діти з проявами гіперактивності та діти групи ризику, а також учні, що знаходяться на індивідуальному навчанні. Однак, найчастіше дані категорії дітей не є такими, що взаємно виключають одна одну. Важливо зауважити, що тут мова йде лише про дітей, які відвідують загальноосвітні навчальні заклади.

Щодо готовності педагога до роботи з такою категорією дітей, слід звернути увагу на три аспекти: теоретичний, практичний і психологічний. Теоретична підготовка до роботи з дітьми із особливими освітніми потребами включає в себе: базу знань щодо психофізіологічних особливостей таких дітей, в тому числі, пов'язаних зі специфікою конкретного розладу (ММД, гіперактивність, наслідки ДЦП, розумова відсталість, фізичні вади); знання про особливості їх навчальної діяльності; ознайомленість із методиками роботи з даною цільовою групою.

Практична готовність включає наступні складові: володіння методиками навчальної роботи з дітьми з особливими освітніми потребами (в ідеалі, ще й безпосередній досвід роботи); розуміння власних особистісних і професійних обмежень; володіння інформацією про спеціалістів та служби, які здійснюють загальний і спеціальний медичний і соціально-психологічний супровід таких дітей (Монтесорі-терапія, психологічна діагностика та корекція), при потребі перенаправлення або необхідності отримати додаткову інформацію для більш успішної роботи.

Психологічна готовність педагога включає власне толерантне ставлення, усвідомлення власних амбівалентних почуттів (неоднозначних, одночасно позитивних і негативних) та вміння з ними обходитися екологічно для себе та оточення [5].

Як окремі складові готовності педагога працювати з такими дітьми можна виділити роботу з оточенням дитини із особливими освітніми потребами. Така робота передбачає розвиток толерантного ставлення до такої категорії дітей, інших дітей та дорослих. Адже агресивне ставлення інших дітей часто пов'язане

зі страхом і незрозумінням, а не відсутністю співчуття чи загальною озлобленістю, як часто це виглядає. Існують спеціальні програми навчання для роботи з дітьми із особливими освітніми потребами та її оточенням. Наприклад, одним з дієвих варіантів є спеціальна програма «Дитина-дитині», створена Девідом Морлі в 1979 році. Ця програма включає шість інструкцій щодо дітей з фізичними та психічними недоліками і пояснює, як розбиратись в різних видах інвалідності, дає розуміння особливостей таких дітей, їх сильних і слабких сторін.

На сучасному етапі великого значення набуває професійна підготовка майбутніх учителів у ВНЗ до роботи з дітьми із особливими освітніми потребами. Кінець ХІХ – початок ХХ століття характеризується появою нових досліджень у галузі психології та педагогіки щодо організації педагогічного процесу в навчальних закладах, професійних та особистісних якостей педагога, що стало поштовхом до активного розгляду даної проблеми.

Дослідженням проблеми підготовки учителів у різних галузях професійної освіти займалися О. Біда, А. Бойко, О. Дубасенюк, К. Дурай-Новакова, А. Кузьмінський, О. Мороз, О. Семенов, Т. Симоненко, В. Сластьонін, І. Зязюн, Л. Кондрашова, Н. Кузьміна, С. Литвиненко, І. Зимна, ін.

Сучасні вимоги до педагога висвітлені у законі «Про загальну середню освіту»: «Педагогічним працівником повинна бути особа з високими моральними якостями, яка має відповідну психолого-педагогічну освіту, здійснює педагогічну діяльність, забезпечує результативність та якість своєї роботи, фізичний та психічний стан здоров'я якої дозволяє виконувати професійні обов'язки в навчальних закладах середньої освіти» [3]. У Законі України «Про освіту», Державній національній програмі «Освіта» («Україна ХХІ століття»), «Концепції національного виховання» знайшли відображення основні вимоги до підготовки педагогічних кадрів і рівня їх професіоналізму [4].

Реалізація зазначених у цих документах завдань потребує розв'язання низки проблем, однією з яких є підготовка педагогів, які повинні забезпечувати ефективну діяльність загальноосвітньої школи, того соціального інституту, який формує особистість на засадах загальнолюдських і національних морально-духовних цінностей, що, в свою чергу, окреслює вимоги до інтелектуальних та моральних якостей учителя. Сучасний рівень освіти повинен забезпечувати підготовку фахівців нового покоління, які будуть конкурентоспроможними на міжнародному ринку праці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема професійного розвитку фахівця, становлення його професіоналізму в контексті сучасних гуманістичних підходів успішно розробляється в психології праці, акмеології, професійній педагогіці, що знаходить своє відображення у науковому доробку І.Д.Беха, Є.О.Климова, В.Т.Кудрявцева, С.Я.Батишева, Ю.П.Поваренкова, О.В.Романової, В.В.Рибалки, В.Д.Шадрикова та ін. Фундаментальні основи оновлення вищої педагогічної освіти, розроблення теоретичних і методичних засад професійно-педагогічної підготовки студентів розкриваються в працях В.П.Андрущенко, В.І.Бондаря, Ж.П.Вірної, О.В.Глузмана, В.А.Семиченко, В.О.Сластьоніна, Л.О.Хомич та ін.

Об'єктом досліджень стали різноманітні сторони психолого-педагогічної діяльності та особистості різних категорій працівників освітньо-виховної сфери (А.К.Маркова, Л.М.Мітіна, Л.Л.Хоружа та ін.), серед яких найбільша увага приділяється проблемам педагогічної майстерності (І.А.Зязюн, Н.В.Кузьміна, Н.М.Тарасевич та ін.), педагогічної творчості (В.А.Кан-Калик, С.О.Сисоєва, Р.П.Скульський та ін.), педагогічної культури (Є.В.Бондаревська, І.С.Якіманська), мотиваційно-смилова регуляція особистості в ході набуття та трансформування її професійного досвіду (Ж.П.Вірна) [1].

М.С.Герцик, О.М.Вацеба [2] тлумачать професію як своєрідну сукупність умінь, навичок, видів діяльності, особистих захоплень та зацікавлень людини, що служить джерелом заробітку, сприяє виявленню творчих здібностей і реалізації власних і суспільних устремлінь. Вона визначає місце людини у соціальній структурі та є джерелом її духовного і матеріального благополуччя. Професія найчастіше пов'язана з освітою, колом інтересів, потребами, вона накладає відбиток на особу, її світогляд, поведінку тощо.

Мета дослідження полягає у теоретичному обґрунтуванні та подальшій розробці шляхів і засобів успішної особистісно-професійної готовності майбутнього вчителя у процесі навчання у ВНЗ.

Основні завдання: визначити та обґрунтувати систему засобів для успішного формування у майбутніх учителів психологічної готовності до опанування основами професійної діяльності.

Виклад основного матеріалу. Педагогічна компетентність учителя – це єдність його теоретичної і практичної готовності до здійснення педагогічної діяльності. Зміст психолого-педагогічних знань визначається навчальними програмами. Психолого-

педагогічна підготовленість складається із знань методологічних основ і категорій педагогіки; закономірностей соціалізації і розвитку особистості: суті, цілей і технологій навчання та виховання; законів вікового анатомо-фізіологічного і психічного розвитку дітей, підлітків, юнацтва. Вона є основою гуманістично орієнтованого мислення педагога. Психолого-педагогічні і спеціальні (з предмета) знання є необхідною, але недостатньою умовою професійної компетентності. Практичне розв'язання педагогічних завдань забезпечують уміння і навички, передумовою яких є теоретико-практичні і методичні знання, що виявляється у педагогічній майстерності [7].

Н. П. Волкова визначає педагогічну майстерність як вияв високого рівня педагогічної діяльності. Як наукову проблему дослідники педагогіки та психології тлумачать педмайстерність найвищим рівнем педагогічної діяльності, яка виявляється в тому, що у відведений час педагог досягає оптимальних результатів, «синтез наукових знань, умінь і навичок методичного мистецтва, особистих якостей учителя», комплекс властивостей особистості, що забезпечує високий рівень самоорганізації педагогічної діяльності [7].

Критеріями педагогічної майстерності є гуманність, науковість, педагогічна доцільність, оптимальний характер, результативність, демократичність, творчість (оригінальність).

До елементів психолого-педагогічної майстерності належать: гуманістична спрямованість діяльності; професійна компетентність; професіоналізм; педагогічні здібності; сукупність психічних особливостей вчителя, необхідних для успішного оволодіння педагогічною діяльністю, її ефективного здійснення; педагогічна техніка (мистецтво, майстерність, уміння).

Зважаючи на те, що розв'язання будь-якого педагогічного завдання зводиться до тріади «мислити – діяти – мислити», що збігається з компонентами (функціями) педагогічної діяльності та відповідними їм уміннями, В.О.Сластьонін розподілив педагогічні уміння на чотири групи [6]: уміння «переводити» зміст процесу виховання в конкретні педагогічні завдання: вивчення особистості і колективу для визначення рівня їх підготовленості до активного оволодіння новими знаннями і проектування на цій основі розвитку колективу й окремих учнів; виділення комплексу освітніх, виховних і розвивальних завдань, їх конкретизація і визначення завдання, що домінує; уміння побудувати і привести в дію логічно завершену педагогічну систему: комплексне планування освітньо-виховних завдань; обґрунтований

відбір змісту освітнього процесу; оптимальний відбір форм, методів і засобів його організації; уміння виділяти і встановлювати взаємозв'язки між компонентами і факторами виховання, приводити їх в дію: створення необхідних умов (матеріальних, морально-психологічних, організаційних, гігієнічних та інших); активізація особистості школяра, розвиток його діяльності, яка перетворює його із об'єкта в суб'єкт виховання; організація і розвиток спільної діяльності; забезпечення зв'язку школи із середовищем, регулювання зовнішніх незапрограмованих впливів; уміння облікувати й оцінювати результати педагогічної діяльності: самоаналіз і аналіз освітнього процесу та результатів діяльності вчителя; визначення нового комплексу стрижневих і другорядних педагогічних завдань [6]. Отже, головне завдання науково-дослідницької діяльності в педвузі – оволодіння науковими методами пізнання, поглиблене і творче засвоєння навчального матеріалу, формування в майбутніх учителів навчально-дослідницьких навичок і вмінь для активного втручання в навчально-виховний процес з метою цілеспрямованої готовності до виконання майбутньої діяльності.

Ефективність формування готовності студентів до психолого-педагогічної діяльності обумовлюється загальною логікою процесу професійно-педагогічної підготовки майбутніх учителів. Педагогічні умови формування готовності майбутніх учителів до соціально-педагогічної діяльності:

- побудова підготовки студентів як процесу поетапного становлення професійно-особистісної готовності майбутніх учителів початкових класів до соціально-педагогічної діяльності на основі взаємозв'язку теорії і практики, забезпечення інтегративних зв'язків соціально-педагогічної і педагогічної складових змісту підготовки;
- використання інтерактивних методів і форм навчання, що створюють діалогічність, суб'єкт-суб'єктну взаємодію студентів і викладачів у навчальному процесі ВНЗ, потенціалу педагогічної практики і самостійної роботи студентів;
- впровадження професіографічного моніторингу для діагностико-прогностичного аналізу і коригування процесу професійно-педагогічної підготовки студентів на всіх його етапах.

Психологічна готовність студентів до майбутньої професійної діяльності повинна охоплювати, з одного боку, запас професійних знань, умінь і навичок; з другого боку – переконання, здібності, інтереси, професійну пам'ять, мислення, увагу, високу

працездатність, емоційність, моральний та культурний потенціал особистості, що забезпечать успішне виконання професійних функцій, дій та обов'язків. Формування психологічної готовності майбутніх фахівців до професійної діяльності повинно бути орієнтоване на високопрофесійний рівень діяльності, як на певний орієнтир, еталон майбутньої праці. Професійну підготовку слід пов'язувати з виконанням навчальних завдань, що максимально наближені до реальних виробничих умов діяльності спеціаліста.

Невід'ємним етапом в процесі розвитку психологічної готовності до професійної діяльності відіграють наступні умови її формування:

1. Визначення майбутнього напрямку діяльності з урахуванням особистісних інтересів, нахилів, бажань (профорієнтація студентів в спеціальностях майбутньої діяльності).

2. Максимальне використання можливостей освітнього та соціального середовища (орієнтація на роботу з бібліотечними фондами та залучення майбутніх спеціалістів до участі в студентських конференціях, семінарах).

3. Актуалізація своїх потенційних здібностей та професійних інтересів до майбутньої професійної діяльності (індивідуальний підхід до кожного студента та особистісно-орієнтоване навчання).

4. Організація навчального процесу, спрямованого на задоволення від самого процесу навчання, отримання позитивних емоцій від професійного спілкування, отримання нових знань та здобуття певного фахового рівня (впровадження у навчально-виховний процес інтерактивних методів навчання).

5. Орієнтація студентів на високі стандарти досягнення в професійній діяльності (організація зустрічей обміну досвідом з відомими вітчизняними та зарубіжними спеціалістами в певній галузі).

6. Демонстрація викладачами зразків високого рівня сформованості психологічної готовності особистості до професійної діяльності.

Формування психологічної готовності майбутніх спеціалістів до професійної діяльності повинно спрямовуватися на: пізнання себе, своїх індивідуальних особливостей і можливостей; усвідомлення своїх інтересів, мотивів, бажань, прагнень; позбавлення неадекватної оцінки власних можливостей; вміння бути чесним та справедливим із самим собою та оточуючими; ставлення до себе як до особистості і як особистості в професійній

діяльності; самовдосконалення, самоконтроль, саморозвиток, самовиховання; прагнення досягнути найкращих результатів у професійній діяльності.

Висновки. У роботі, присвяченій вивченню психологічної готовності студентів до професійної діяльності, ми розглянули теоретичні підходи до дослідження психологічної готовності визначаючи для себе, що успішне формування професіоналізму особистості та діяльності майбутніх фахівців базується на їх готовності до праці. Провідною складовою готовності до професійної діяльності є психологічна готовність, яка розуміється вченими як комплексне психологічне утворення, як сплав функціональних, операціональних та особистісних компонентів.

Під психологічною готовністю традиційно розуміють психічний феномен, за допомогою якого пояснюють стійкість діяльності людини в полімотивованому просторі. В нашому дослідженні ми окреслили мотиваційно-цільовий аспект психологічної готовності, припускаючи що саме в мотиваційній сфері відбиваються і виявляються найбільш значущі характеристики психологічної готовності до професійної діяльності.

Нами було зроблено спробу вивчення особливостей мотиваційної, емоційно-вольової та операціональної сфери студентів.

Для цього ми вивчили мотивацію навчання у виші. У цілому спостерігається зміна мотивації досягнення і мотивації навчання у ВНЗ від низького рівня на 1-му курсі до більш високого на 3-му та 5-му курсах.

Конкретними завданнями експериментального етапу дослідження були: діагностика мотивів професійної діяльності та їх спрямованість; оцінка комунікативних вмінь як операціонального компонента професійної готовності майбутніх учителів; з'ясування особливостей саморегуляції особистості майбутнього вчителя як особливості емоційно-вольового компонента; визначення особистісних особливостей студентів педагогічного факультету як майбутніх учителів. Дослідження проводилося серед студентів 5 курсу денної форми навчання Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, за віковим критерієм – 20-21 років.

Для вирішення завдань нами була сформована діагностична модель дослідження, куди увійшли: методика Т.І. Ільїної «Дослідження мотивації навчання у вузі»; методика, розроблена Ю.М. Орловим, «Дослідження потреби у досягненні»; тест, спрямований на дослідження ступеня вираженості потреби у досягненні успіху у будь-якій діяльності, спрямованість людини на успіх;

для діагностики емоційно-вольового компонента – «Самооцінка психічних станів» Г.Айзенка; для опису різних психічних станів – ми обрали шкалу фрустрації; для діагностики операційного компонента готовності до професійної діяльності ми обрали одну із характеристик дослідження – дослідження комунікативних та організаторських умінь студентів як майбутніх учителів.

Для оптимізації процесу розвитку компонентів психологічної готовності до майбутньої професійної діяльності студентів-вчителів було розроблено та проведено професійно-психологічний тренінг.

Таблиця 1

Порівняльна характеристика сформованості психологічної готовності майбутніх педагогів

Рівень	Досліджувані			
	(у %)		Середні показники	
	До форм. експер.	Після форм. експер.	До форм. експер.	Після форм. експер.
Високий	25%	33,3%	5,33	5,75
Середній	41,7%	50%	11,6	11
Низький	33,3%	16,7%	17,6	17,3

Отримані результати на етапі повторного дослідження особливостей емоційно-вольового компонента психологічної готовності до професійної діяльності свідчать, що високий рівень досліджуваного параметра в групі зріс на 8,3%. Середній рівень в експериментальній групі зріс на 8,3%. Низький рівень досліджуваного параметра в групі зменшився на 16,6%.

Можна констатувати, що після формувального експерименту у студентів підвищився рівень емоційно-психологічної активності, інтересу до майбутньої професійної діяльності, знизилась напруга, а саме відчуття дискомфорту від вибору майбутньої спеціальності, знизився рівень фрустрації, респонденти стали більш відкритими, зменшився особистісний психологічний бар'єр. Тобто, після формувального експерименту у студентів підвищився самоконтроль, упевненість в собі як у майбутньому вчителіві.

Список використаних джерел

1. Вірна Ж.П. Мотиваційно-смілова регуляція у професіоналізації психолога / Ж.П. Вірна. – Луцьк: РВВ «Вежа»; Волин. держ. ун-т імені Лесі Українки, 2003. – 320 с.

2. Герцик М.С. Вступ до спеціальностей галузі «Фізичне виховання і спорт»: Підручник / М.С. Герцик, О.М. Вацеба. – Харків «ОВС», 2005. – 240 с.
3. Закон про загальну освіту» / Верховна Рада України // Закон від 13.05.1999, № 651-XIV. Стан документа: Чинний. Системний номер: 651-14. Текст документа від 27.07.2010.
4. Закон України «Про освіту» №1060-XII, із змінами від 11 червня 2008 року N 290-VI.
5. Зимняя И. А. Педагогическая психология / И. А. Зимняя. – М.: Логос, 2004. – 384 с.
6. Литвиненко С. А. Теоретико-методичні засади підготовки майбутніх учителів початкових класів до соціально-педагогічної діяльності: дис... д-ра пед. наук: 13.00.04 / Національний педагогічний ун-т ім. М.П.Драгоманова / Світлана Анатоліївна Литвиненко. – К., 2005.
7. Мижерикова В.А. Введение в педагогическую деятельность / В. А. Мижерикова, М. Н. Ермоленко. – М.: Наука, 2002. – 268 с.

Spysok vykorystanyh dzherel

1. Virna Zh.P., Motyvatsiyno-smyslova rehuliatsiya u profesionalizatsii psykholoha [Motivational and semantic regulation in professionalization of psychologist], Lutsk: Lesia Ukrainka Volyn state university, RVV «Vezha» Publ., 2003. – 320 pp.
2. Hertsyk M.S, Ed., Vstup do spetsialnostei haluzi «Fizychne vykhovannia i sport»: Pidruchnyk [Introduction to the branch specialties «Physical Education and Sports»: Tutorial], Kharkiv: «OVS» Publ., 2005. – 240 pp.
3. «Zakon pro zahalnu osvitu» . Verkhovna Rada Ukrainy. Zakon vid 13.05.1999, № 651-XIV. Stan dokumenta: Chynnyi. Systemnyi nomer: 651-14. Tekst dokumenta vid 27.07.2010. [«The Law on General Education». Verkhovna Rada Ukrainy. The Act of 13.05.1999, № 651-XIV. Document status: Actual. System number: 651-14. Document text of 27.07.2010.]
4. Zakon Ukrainy «Pro osvitu» №1060-XII, iz zminamy vid 11.06.2008 N 290-VI [The Law of Ukraine «On Education» №1060-XII, with changes of 11.06.2008. N 290-VI].
5. Zimniaya I. A., Pedagogicheskaya psikhologiya [Pedagogical psychology], M.: Logos Publ., 2004 – 384 pp.
6. Lytvynenko S. A. Teoretyko-metodychni zasady pidhotovky maibutnikh uchyteliv pochatkovykh klasiv do sotsialno-pedahohichnoi diyalnosti: dysertatsia doktora pedahohichnykh

- nauk: 13.00.04 [Theoretical and methodological basis of training of primary school future teachers to social and pedagogical activity: pedagogical sciences doctor's dissertation: 13.00.04], К.: Drahomanov National Pedagogical University Publ., 2005.
7. Myzherykova V.A., Ed., Vvedeniye v pedagogicheskuyu deyatel'nost [Introduction to the pedagogical activity]. – М.: Nauka Publ., 2002. – 268 pp.

O.Y. Ivanashko, N.K. Vichalkovska. Peculiarities of future teachers' psychological readiness to work with children with special educational needs within the inclusion. The article deals with peculiarities of future teachers' psychological readiness to work with children with special educational needs within the inclusion. The diversity of approaches in studying of readiness to pedagogical activity is examined and readiness criteria of future teachers to work with children with special educational needs are pointed out. The effectiveness of professional and psychological training, aimed at optimizing the development process of components of psychological readiness to the students-teachers' future professional activity is shown. Psychological conditions of increasing students' level of emotional and psychological activity, interest in future professional activity, declining of tension, sense of discomfort from choosing the future speciality, frustration level lowering, formation of openness, personal psychological barrier lowering, increasing of self-control, self-confidence as a teacher are defined.

The theoretical approaches to the study of psychological readiness are displayed. It is mentioned that the successful formation of the personality's professionalism and future professionals' activity are based on their readiness to work. The leading component of professional activity readiness is established to be the psychological readiness, which is understood by scholars as a complex psychological formation, as a fusion of functional, operational and personal components. The study outlines the motivational and purpose aspect of psychological readiness, suggesting that the most significant characteristics of psychological readiness for the professional activity are reflected in the motivational area. There have been made an attempt to study the characteristics of motivational, emotional and volitional and operational spheres of students.

Key words: readiness, training, children with special educational needs, professional activity.

Отримано: 21.01.2014 р.